

Káša, Peter

Česko-slovensko-maďarské súvislosti v argumentáciach J.M. Hurbana

In: *Středoevropský areál ve vnitřních souvislostech : (česko-slovensko-maďarské reflexe)*. Pospíšil, Ivo (editor); Šaur, Josef (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2010, pp. [103]-110

ISBN 978-80-210-5300-7

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133521>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Peter KÁŠA

Česko-slovensko-maďarské súvislosti v argumentáciach J. M. Hurbana

Jozef Miloslav Hurban sa považuje za zakladateľa modernej slovenskej publicistiky. Rovnako to bol aj vášnivý polemik, brilantný esejista a do roku 1848 aj kľúčový hýbateľ a organizátor slovenského národného hnutia, ktoré sa formovalo paralelne v niekoľkých kultúrnych a politických kontextoch: slovanskom, česko-slovenskom, uhorskom a rakúskom.

Pod vplyvom svojho učiteľa a neskôr aj blízkeho priateľa, Ľudovíta Štúra, veľmi citlivo vnímal rozličné formy neprimeranej supremácie maďarského jazyka v dominantnom slovenskom etnickom prostredí. Zároveň však jasne deklaroval slovenskú lojalitu nielen voči viedenskému dvoru, ale aj užšej „uhorskej krajine“. Razantne a jednoznačne však vystúpil aj za obranu slovenskej svojbytnosti a novej slovenčiny v spore so zástancami „kollárovskej československej jednoty“.

* * *

Mladému Hurbanovi prináleží čestné miesto v rozvíjaní slovensko-českých vzťahov: „... on bol prvý, ktorý pre želanú jednotu medzi našimi národmi vytvoril v *Květoch* (1839) pojem a názov „Československo.“¹ Zaujímali sa o českú literatúru a kultúru a bol hádam aj jediným Slovákom, ktorý koncepčnejšie a systematickejšie komentoval dianie na českej literárnej scéne. Bol to však viac človek činu

---

¹ Winkler, T.: *Perom a mečom*. Martin 1997, s. 25; Pražák, A.: *Československý národ*. Bratislava 1925, s. 16.

ako myšlienky, romantik pragmatického zamerania. Jeho názory boli bystré a pohotové, ale i prekvapivé a paradoxné. Pôvodný horlivý hlásateľ „bratskej jednoty“ prechádza až ku skeptickej dezilúzii: „... celá táto jednota s nimi (Čechmi, pozn. P. K.) bez zjednotenia sa kmeňa samého v sebe, na čo bez jednoty v literatúre nedá sa ani myslieť, nie je nič iné ako pedantická konštrukcia, pre Slovákov neužitočná, Čechom zbytočná.“²

Dôležitým dátumom v Hurbanovom živote je 2. júl 1839, keď ako dvadsaťdvaročný aktivista hnutia Mladé Slovensko je oficiálne vyslaný na „poznávaco-misijnú“ cestu do Čiech a na Moravu. Hneď po návrate predkladá cestovateľskému výboru povinnú správu z cesty, neskôr fragmenty publikuje aj v Květoch. Celý cestopis vychádza v Pešti roku 1841 s príznačným názvom **Cesta Slováka ku Bratrům Slawenským na Moravě a w Čechách**.

Nie je to však jediný text, ktorý Hurban o svojej ceste napísal. Pre úzky okruh členov tajného spolku Vzájomnosť píše aj neoficiálnu tzv. **dôvernú správu**. Tento rukopis bol dlho neznámy a vyšiel tlačou až v roku 1960, spolu s kritickým vydaním slovenského prekladu „oficiálnej verzie“ cestopisu (z tohto vydania uvádzame všetky citácie). Tento „dvoj pohľad“ jasne dokazuje, že moravsko-české skúsenosti mladého slovenského národovca neboli jednoznačné a vyhranené. Vypovedá dvojakým „jazykom“:

1. **verejne – autocenzurovane** s typickým národnobuditeľským rétorickým pátosom,
2. **súkromne – necenzurovane** s netypickým vecným a realistickým pohľadom a bez ornamentov

Cieľom a zmyslom Hurbanovej cesty bolo preniknúť do formujúcich sa českých „národno-vlasteneckých“ štruktúr, informovať a byť informovaný. Do určitej miery to mala byť aj forma „iniciácie a zasväcovania“ mladého adepta do tajov „ideálneho“ obrodeneckého sveta. Hurbanov cestopis možno charakterizovať aj ako túžobné hľadanie čistej „slovanskej harmónie“ a „bratsko-sesterských“ vzťahov medzi Čechmi a Slovákami, ktoré by sa mohli a mali stať takmer ideálnou alternatívou a východiskom z večného a nezmieriteľného česko-nemeckého a slovensko-maďarského etnického antagonizmu. To bola predstava, no skutočnosť už bola iná. Na ceste **Bratislava – Viedeň – Brno – Praha** sa rozpadla nejedna Hurbanova „mládenecká ilúzia“. Pocity skepsy a nesplnených nádejí však museli zostať ukryté a utajené alebo aspoň zakamuflované do falošného ornamentalizovania v biedermyerovskej štylizácii. Ako príklad uvidíme fragment z opisu rodiny Pospíšilovcov: „*Spoločenský život je tu nepredstieraný, rázovitý, staročeský, tak hodne slovenský ... pri dome je utešená, pekná záhradôčka ako*

² Hurban, J. M.: *Životopisy a články*. Bratislava 1973, s. 145.

Česko-slovensko-maďarské súvislosti

*malý raj ... slečinka Marie pri gitare spievala české krakoviacky a vlastenecké piesne ... spev sa menil na rečenie a toto na veľké vlastenecké úvahy...*³

Zaujímavo opisuje Hurban aj stretnutie s F. M. Klácelom, ku ktorému prichádza s negativistickým „aprioristickým postojom“, že známy básnik a filozof **je hegelian** čiže „**pomiešaná osobnosť**“. „*Ja si veru neželám, aby naši veľkí mužovia boli Shakespearmi, Schillermi, Goethmi, Kantmi a pod.! ... My v umení i vo vede musíme mať Kollárov, Mladoňov, Šafárikov, Tomáškov – čiže čistých Slovanov!*“⁴ Odchádza však spokojný, lebo sa presviedča, že F. M. Klácel **nie je hegelian**, aj keď ako poznamenáva: „... *pozná počínanie, úsilie a snaženie tohto Berlínčana.*“ V „dôvernej“ správe tento „exkurz“ chýba a zostáva iba holé konštatovanie, že „*Klácel robí mnoho najmä medzi mládežou a kde je on, tam je život.*“⁵

* * *

V súvislosti s Hurbanovým cestopisom sa často pripomína, že v ňom vysoko hodnotil najmä tvorbu **J. K. Tyla**. Bol to však jediný kompaktnější literárno-kriticky orientovaný fragment, text v texte, či skôr **poznámky k novele Rozina Ruthardova**. „*Oddýchol som si v tóni stáročného duba a sám pre seba som si čosi napísal o tejto poviedke ... nemám iný cieľ, než lepšie oboznámiť nás Slovákov s duchom a prácami pána Tyla.*“⁶ Píše v úvode a hneď dodáva príznačnú a jednoznačnú charakteristiku: „*Pán Tyl je dnes najnárodnejší a preto aj najoblúbenejší československý románopisec. Jeho poviedky sú vonkoncom české.*“⁷ Pripomína aj ďalšie diela s nevyhnutnou a typicky hurbanovskou poznámkou, že „... *námet si vždy vyberá národný*“. Na Tylovu nezávislosť od cudzích vzorov sa upozorňuje aj pri poznámke o jeho zásluhnej práci pre rozvoj českého divadla, pričom jediným negatívom je pre Hurbana fakt, „*že kvôli nedostatku času ešte nevydal veľké dielo... dôstojné jeho veľkému duchu*“.⁸ V druhej časti sa Hurban prezentuje aj ako citlivý analytický čitateľ a perspektívny literárny kritik. Čitateľom ponúka zaujímavú typologickú charakteristiku postáv novely Rozina Ruthardova.

Ako sme už naznačili, tento literárno-kritický „exkurz“ je v cestopise ojedinelý. Problémy literatúry, literárneho života či knižnej kultúry sa otvárajú iba sporadicky a náhodne a takmer vždy ako forma „doplňku“ či východiska na budovanie syntetického obrazu národno-slovanskej kultúry. Aj preto sú pre Hurbana zaujímavejši

³ Hurban, J. M.: *Cesta Slováka k slovenským bratom na Morave a v Čechách roku 1839*. Bratislava 1960, s. 86–88.

⁴ Tamtiež, s. 35.

⁵ Tamtiež, s. 133.

⁶ Tamtiež, s. 89.

⁷ Tamtiež, s. 89.

⁸ Tamtiež, s. 90.

a sympatickejší tzv. synkretickí obrodenci – E. Vocel, F. M. Klácel ... ako „čisti“ literáti – K. H. Mácha, K. Sabina, K. J. Erben, ktorých v texte takmer ani nespomína. Od priateľov však dostáva text Máchovej balady, ktorú potom publikuje v almanachu Nitra (1842) s krátkym a trochu aj prekvapivým komentárom, kde Mácha je charakterizovaný aj takýmito prívlastkami: „*mladý nejnadanější básnik Čechie ... tvorivý génius ... s plamennou obrazotvornosťou*“.⁹

Zaujímavé sú Hurbanove topografické sondáže a opis tzv. „genia loci“. Je evidentné, že cestovateľ a oveľa viac fascinuje brniansko-moravské literárne prostredie než pražsko-české, pričom tento protiklad je čitateľný najmä v neoficiálnej dôvernej správe: „*O pražskom spoločenskom živote vám nemôžem písať veľa radostného, lebo je na zaplakanie, ako tam vyhasol všetok oheň a zápal spoločenského a družného života*“.¹⁰ Kritizuje individualizmus, egoizmus a celkovú nevraživosť v spisovateľských kruhoch. Oproti tomu „*v Brne je celkom inakší život ... Duch je tu krásny, ktorý sa zhoduje s duchom Slovákov, tunajší vlastenci si nemôžu dovoliť jednoduché literárčenie a najmä nie kriky kritikárov a recenzentov ... Všeslovanstvo je im krásnym ideálom, ktorým sú naplnení ich duchovia, ustavične pracujúci na napravení predovšetkým svojho kmeňa*...“¹¹

Prekvapujúco kontrastný je aj „dvojobraz“ pražského literárneho života. Kým v oficiálne publikovanom texte sa ponúka takmer „suchý“ oznam o tom, že: „*Vo vlasteneckej kaviarni pána Šmillera som sa zoznámil s mnohými mladými českými spisovateľmi, s ktorými som sa po tieto dni aj stýkal a nimi som bol priateľsky a bratsky ako Slovan prijatý*“, ďalej už nasleduje iba zoznam vyše desiatky mien.¹² „Dôverný“ opis tej istej komunity je nielen rozsiahlejší, ale výrazne emotívnejší, otvorenejší a najmä kritickejší: „*Mladí spisovatelia sa schádzajú obyčajne v kaviarni a jednej krčme, ale tieto schôdzky sa líšia od našich formou i látkou. Vypije sa káva, nazrie sa do novin, sleduje sa biliard – a to je Salón literárny v kaviarni u pána Šmillera ... u jedného ostýchavosť, u druhého pýcha, u tretieho samolúbosť, u štvrtého, piateho atď. diletantstvo a vlastné záľuby*...“¹³ V porovnaní s „priateľským a našim“ Brnom sa Praha ukazuje ako priestor, ktorý „nepriťahuje“. Dokonca tu Hurban ani nemohol ukryť určité pocity „cudzinecťva“ – strateného Slováka, mladšieho brata v kozmopolitno-liberálnom prostredí pražskej bohémy. Preto nie je prekvapivé ani to, že mladý Hurban prejavuje viac sympatií „starým koryfejom“, ktorí „*pracujú vo svojich príbytkoch na dielach večnosti ... a nie sú nakazení kritizantskou, redaktorskou a publicistickou chorobou*“.¹⁴ Pripomíname, že meno K. H. Máchu sa nespomenie ani v jednom texte. Horlivý národovec sa tak vracia

⁹ Citované podľa *Literární pouť K. H. Máchy*. Ed. P. Vašák. Praha 1981, s. 158.

¹⁰ Hurban, J. M.: *Cesta ...*, c.d., s. 142.

¹¹ Tamtiež, s. 132.

¹² Tamtiež, s. 82.

¹³ Tamtiež, s. 142–143.

¹⁴ Tamtiež, s. 142.

Česko-slovensko-maďarské súvislosti

do Bratislavy so zmiešanými pocitmi. Iluzórny obraz o „západoslovanských bratoch“ sa mu zrealnil a v mnohom aj skorigoval, ale neobviňuje Čechov z „pyšnej nadradenosti“, ale kritizuje skôr Slovákov z „malosti a pasivity“.

* * *

Literárno-kritické aktivity J. M. Hurbana začínajú síce už v rokoch 1837-38 posudzovaním prác svojich spolužiakov, ale ako kritik sa verejne prezentuje až recenziou básnickej zbierky **K. Sabinu Básně**, ktorú publikuje v Tatranke roku 1841. Príspevok je zaujímavý z viacerých aspektov. Ide totiž o kľúčový text v kontexte slovenského romantického literárnoestetického myslenia a slovenskej literárnej kritiky: „...je to programová recenzia s teoretickou preambulou, v ktorej Hurban sformuloval základy novej estetiky“¹⁵ a „programovú kritiku, ktorej zázemím sú romantické koncepcie“.¹⁶ Tento text je však výnimočný aj tým, že slovenský recenzent prostredníctvom veršov českého básnika načrtáva estetiku novej slovenskej poézie. Je to paradoxné, ale **slovenská estetika sa buduje ako slovenská koncepcia cez texty českého básnika**. Sabinove verše vníma v ambivalentných polohách: „*Dvojaký ráz teda zaznamenávame pri týchto básňach, pôvodný slovenský a akýsi cudzí, neslovenský*“,¹⁷ pričom tú prvú líniu vidí v *porovnávaní sa s prírodou...harmonizáciou lahodnosti a vážnosti, rozumovosti a citovosti* a tú druhú v *smutnom pozeraní sa...stratení sa vo svete...trúchlení a pod*. Jazyk, štýl i kompozícia veľmi rafinovane „pretvárajú“ recenzovaný predmet.

Evidentné sú tendencie nadinterpretovania, ba až dezinterpretovania básní. Recenzent v interpretáciách „**účelovo zrádza**“ prvotný zmysel textu, čo potom „zneužíva“ na projektovanie vízie o novej slovenskej poézii. S podobnou interpretačnou metódou sa možno stretnúť aj pri analýze Mickiewiczovej **Ódy na mladosť** slovenským básnikom P. K. Hostinským. Hurbanova metóda sa však úplne zhoduje s konceptom, ktorý predkladá aj Ľ. Štúr vo svojich bratislavských prednáškach. Aj tie sú postavené na opozícii: kritika **západného romantizmu** – idealizácia **slovenskej poézie**, ktorá, ako píše Ľ. Štúr „... je zhrnutie všetkých poézií, je doplnením všetkého, čo je nedovŕšené, je oslávením Boha vo svete“.¹⁸ Tento projekt však treba vnímať aj v širších, nielen slovenských súvislostiach. V. Macura upozorňuje na to, že aj v českom kontexte dochádzalo k oddeľovaniu slovenskej poézie a romantizmu: „... ideál syntetické harmonické slovenské poezie zůstáva explicitě či implicitě kritériem jehož závažnost je uznávána zcela oběcne“.¹⁹ Hur-

¹⁵ Chmel, R.: Dejiny slovenskej literárnej kritiky . Bratislava 1991, s. 51.

¹⁶ Kraus, C.: Začiatky slovenskej kritiky. Bratislava 1991, s. 52.

¹⁷ Hurban, J.M.: c.d., 1973, s. 216.

¹⁸ Štúr, Ľ.: O poézii slovenskej . Martin 1987, s. 50.

¹⁹ Macura, V.: Český a slovenský romantizmus ve sporu s romantizmem. In: Český romantizmus v evropském kontextu. Praha 1993, s. 40.

banov text – recenzia je síce plný rétorizmu a ornamentálneho balastu, ale súčasne má až prekvapujúco jasne, logicky a presvedčivo vybudovanú kompozičnú štruktúru. Sugestívna je už (najmä) „teoretická“ preambula, kde autor formuluje zásadné tézy tak, že odpovedá na tri principiálne otázky:

1. čo je zmyslom slovanskej poézie,
2. aká má byť slovanská poézia,
3. aká nemôže a nemá byť slovanská poézia.

V druhej časti textu sa autor pokúša naplniť tento vlastný model básňami K. Sabinu, o ktorých vo všeobecnosti konštatuje, že: „*sú osobné (subjektívne)...a básnik neprenikol do sfér ideálneho či absolútneho ducha*“.²⁰ V zmysle „novej estetiky“ sú to ešte texty nedokonalé. Dva momenty sú však v tejto recenzii dôležité a podstatné: 1. kritika Byrona, byronizmu a západného romantizmu, 2. relativizácia individuálnej básnickej slobody. Kritika Byrona sa tu formuluje v tradičnej „šablóne“. Paradoxne, v tejto otázke sa radikálny „mladoslovák“ úplne zhoduje s konzervatívnym K. Chmelenským. Porovnajme:

„*A pak, co nám do Byrona? – Pěj podruhé p. Mácha, jak se moc vyšší v jeho nádrách ozývá, a neohřívěj své srdce a nezoplamenávej svou obraznost na nepřirozených výtvorech anglického lorda, s sebou vždy bojujícího...*“²¹

„*Nechajme teda Byrona Byronom, vzory pofrancenej školy nech majú svoju slávu. Byron bol ohnivý úkaz v ríši poézie, ktorý ohňom svojho blesku na dlhé storočia oslávil seba a energiou svojho ducha priviazal k sebe celý svoj vlastný národ ... čo však urobilo slávnym jeho, tým si v Slovanstve nikdy nezískate zásluhy*“.²²

Druhý moment, ktorý pripomína básnikom, že: „*Individuálnosť (osobnosť) nikdy nemôže byť absolútna, vždy je vzťahová a pomerná (relatívna)*!“²³ je opäť nepriamou kritikou istých tendencií nielen v básňach K. Sabinu, ale aj K. H. Máchu. Ekvivalent opäť nachádzame v Štúrových prednáškach: „*... U nás jednotlivec nemôže žiť len pre seba, ale stojí v službe pravdivej všeobecnosti ... jednotlivca strasti nie sú predmetom našej poézie*“.²⁴ Tieto tézy sa priečia názorom S. Šmatláka, podľa ktorého „Máchu štúrovci integrovali do koncepcie slovanskej poézie“.²⁵ Presnejšia a výstižnejšia je formulácia E. Gombalu, ktorý uvádza, že: „Štúr nepochybné veľmi dobre poznal Máchovu poéziu, ale ju považoval za neprijateľný príklad pre slovenské (aj slovanské, pozn. P. K.) básnictvo“.²⁶ Dôkazom je aj často

²⁰ Hurban, J.M.: c.d. 1973, s. 214.

²¹ Citované podľa: Vašák, P.: Literární pouť K.H. Máchy. Praha 1981, s. 72.

²² Hurban, J.M.: c.d. 1973, s. 214.

²³ Tamtiež, s. 212.

²⁴ Štúr, L.: c.d., s. 45.

²⁵ Šmatlák, S.: Nová kvalita vzťahov. Slovenské pohľady 1962, č. 3, s. 12.

²⁶ Gombala, E.: Recepcia diela K.H. Máchu a jeho romantické iniciatívy na Slovensku. Slovenská literatúra 1987, č. 1, s. 13–27.

Česko-slovensko-maďarské súvislosti

citovaný fragment Štúrovho listu V. Staňkovi: „*Ale ani námi, at' Vám pravdu povím, nehýbá poezia romantická. Máchův Máj má mnoho romanticky pěkného, ale nás docela zůstavuje chladnými, at' mlčím o jiných klinkáních*“.²⁷

Ešte v roku 1842 vydáva J. M. Hurban prvý ročník almanachu Nitra s českými príspevkami ako „**dar dcérám a synům Slovenska, Moravy, Čech a Slezska obetovaný**“. V almanachu sa ukázal jediný text od českého autora. Bola to **balada K. H. Máchu s názvom Píseň**, pri ktorej zostavovateľ J. M. Hurban uviedol aj to, že text sa mu dostal do rúk počas cestovania v Čechách, a že je to „*báseň nebohého Máchy, básnika mladého nejnadanějšího Čechie*“.²⁸

* * *

Slovenská kolektívna identita a národná svojbytnosť sa formovala aj postupným odpútavaním sa od „česko-slovanského(slovenského) celku“. „... *náš kmeň sa nesmie spoliehať na tie poetické frázy o veľkom česko-slovanstve a nič stavať na tom spojení Slovákov s Čechmi ... lebo kto len čítal brožúry od roku 1841, vidí, že v nich niet nič o českoslovanstve, ale všetko sa berie a uvažuje z uhorsko-slovanského stanoviska*“.²⁹ Túto myšlienku napísal Hurban v roku 1846 v reakcii na známy spis *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Možno povedať, že v tom čase kulminovalo slovenské národné hnutie a vyostroval sa aj česko-slovenský jazykový spor, ktorý sa z lingvistickej roviny veľmi rýchlo preniesol do roviny politickej. Vo vzťahu k literatúre boli tieto „antihlasy“ zamerané najmä na vysvetlenie faktu, že slovenská literatúra nikdy nebola prirodzenou súčasťou československého celku, ale skôr akýmsi príveskom či mladším bratom literatúry českej: „... *v celom tom spojení nebolo primeranej korelácie, ale vždy bolo zreteľné len české pestúnstvo a slovenská maloletosť*“.³⁰ V reláciach pragmatického politizovania treba vnímať aj Hurbanov odklon od „českého“ kultúrneho kontextu a príklon k „uhorskej – krajinskej“ politickej štruktúre, čo jasne dokumentuje aj táto myšlienka: „*Domom nášho kmeňa a jazyka je uhorská vlasť a v čom mene sa môžeme domáhať svojho práva, to je spravodlivosť krajanského zriadenia. Domnievame sa, že predsudky, ktoré v našej vlasti lietajú o Slovákoch, zaženieme nie českou, pre uhorský štát vždy len cudzou literatúrou, ale na každý spôsob slovenskou ako domácou krajinskou*“.³¹ Kým v ranej tvorbe sa aj J. M. Hurban venuje poézii a otázkam estetiky, neskôr aj v jeho názoroch sa nahrádza „poetika politikou“. V česko-slovenskom kontexte uvažuje v užších vzťahoch jazyka a literatúry, ale relácie uhorsko-maďarské prezentuje len v súvislostiach prag-

²⁷ Vašák, P.: c.d., s. 162.

²⁸ Tamtiež, s. 158.

²⁹ Hurban, J. M.: *Životopisy...*, c.d., s. 158.

³⁰ Tamtiež, s. 170.

³¹ Tamtiež, s. 141–142.

matickej aktuálnej spoločensko-politickej situácie. Možno aj preto, lebo okolo roku 1845 sa ukázali nové možnosti a signály „inštitucionalizácie“ národnej myšlienky (spolok Tatrin, slovenské noviny a literárny časopis ...). Hurban to komentoval slovami: „*Pýtali sme si privilegium na slovenské noviny a dali nám ho, a tak sa nám naše právne uhorsko-slovenské pretenzie budú iste lepšie splňať ako tamtie ideály o jednom česko-slovanskom národe.*“³²

Záverom, slovami O. Čepana, možno skonštatovať, že aj v Hurbanových argumentáciách „*všetko estetické chcelo byť súčasné i spoločenské, spoločenské zase politické a politické neznamenal nič iné ako národné.*“³³ Aj tieto myšlienky naznačujú, že genézu modernej slovenskej národnej identity, ktorá naberala jasné kontúry aj vďaka myšlienkam J. M. Hurbana, treba hľadať v širších kontextoch: v symbióze estetiky a politiky a v česko-slovansko(slovensko) a uhorsko(Maďarských) vzťahoch a súvislostiach.

---

³² Tamtiež, s. 158.

³³ Čepan, O.: *Rázdelia romantizmu*. Slovenské pohľady, 1993, č. 1, s. 63.